

บทที่ 3

ใครคือกลุ่มพ่อแม่ Home School

ภูมิหลังโดยทั่วไป

ในการจัดโรงเรียนในบ้านที่พ่อแม่เข้ามารับหน้าที่เป็น “ครูของลูก” อย่างเป็นทางการนั้น แน่นนอนที่นอกจากพ่อแม่เหล่านี้จะต้องมีศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อการสั่งสอนอบรมลูกแล้ว ยังจะต้องมี ทั้งกำลังปัญญาและทุนทรัพย์ที่จะสนับสนุนการสอนลูกอยู่กับบ้านให้มีประสิทธิภาพด้วย ข้อเสนอพื้นฐานของคนทั่วไปก็คือกลุ่มพ่อแม่ที่จัด Home School น่าจะมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากกลุ่มพ่อแม่ทั่วไปด้วยหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ กลุ่มพ่อแม่เหล่านี้อาจเป็นตัวแทน “ชนกลุ่มน้อย” ในสังคมเท่านั้น และจากข้อเสนอพื้นฐานดังกล่าวก็มีผู้เชื่อว่าลักษณะรูปแบบการจัด Home School ไม่น่าจะแพร่หลายไปถึงระดับมวลชนได้ เกี่ยวกับศักยภาพและความพร้อมของแต่ละครอบครัวนั่นเอง

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาภูมิหลังของกลุ่มพ่อแม่ที่เข้ามาจัด Home school นั้น กลับพบว่า โดยสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไป จัดเป็นกลุ่มคน “ทั่วไป” ที่หลากหลายทั้งในแง่อาชีพ ระดับรายได้ และระดับการศึกษา แต่ในภาพรวมก็ค่อนข้างจะเป็น “คนชั้นกลาง” ที่มีรายได้และการศึกษาโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง หรือสูงกว่าปานกลางเล็กน้อย จากประสบการณ์ของหลายประเทศทั้งอเมริกา แคนาดา อังกฤษ ต่างก็ชี้ว่าพ่อแม่มักเป็นชนชั้นกลางที่มีการศึกษาในระดับมัธยมปลาย และบางส่วนก็มีการศึกษาถึงระดับปริญญา¹ ซึ่งชี้ว่าแม่พ่อแม่จะมีการศึกษาเพียงระดับมัธยมปลายหากบวกกับ “ประสบการณ์ชีวิต” อีกจำนวนหนึ่งก็เพียงพอแล้วสำหรับการจัด Home School

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าประหลาดและเป็นลักษณะพิเศษของกลุ่มพ่อแม่ Home school ในโลกตะวันตก คือลักษณะ “แรงจูงใจ” ในการเข้ามาจัด Home school ซึ่งพบว่า แรงศรัทธาและความเชื่อทางศาสนาเป็นแรงผลักดันที่สำคัญยิ่ง

กรณีตัวอย่างสหรัฐอเมริกาที่ยืนยันถึงปรากฏการณ์ที่ว่านี้ โดยกลุ่มพ่อแม่ Home School ในสหรัฐอเมริกามักเป็นกลุ่มคนที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งมีศรัทธาแรงกล้าต่อบทบาทของพ่อแม่ในการพัฒนาลูกที่เปรียบเสมือน “ของขวัญจากพระเจ้า” ในทุกๆด้าน²

ข้อที่น่าสังเกตคือ ลักษณะของพ่อแม่ Home School บางประการที่น่าจะมีผลต่อคุณภาพการสอนที่ให้แก่ลูกกลับไม่มีผลเท่าใดนัก ผลการวิจัยในสหรัฐพบว่า พ่อแม่ที่จบการศึกษาถึงขั้นปริญญาก็มีได้สอนลูกได้ดีไปกว่าพ่อแม่ที่จบแค่มัธยมเท่าใดนัก ยิ่งไปกว่านั้น ผลการวิจัยยังพบอีกว่า พ่อแม่ที่เรียนวิชาครูมา หรือแม้กระทั่งมีใบประกอบวิชาชีพครูมาแล้วก็สอนได้ดีกว่าพ่อแม่ที่ไม่เคยร่ำเรียนมาเลยเพียงเล็กน้อยเท่านั้น³

นี่เป็นเครื่องยืนยันว่า คุณภาพของโรงเรียนในบ้านที่แต่ละครอบครัวจัดขึ้นนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ “เปลือก” ในแง่ความร่ำรวย ระดับการศึกษาคุณวุฒิวิชาครูของพ่อแม่ แต่ขึ้นอยู่กับ “แก่น” นั่นคือ ความรัก ความเข้าใจ และความมุ่งมั่นที่จะเป็นครูที่ดีของลูกมากกว่า

ลักษณะของกลุ่มพ่อแม่ Home School ในสหรัฐอเมริกา⁴

- ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวคนผิวขาว
- ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่อยู่ครบทั้งพ่อและแม่
- ส่วนใหญ่มีลูกสองคนขึ้นไป
- ส่วนใหญ่นับถือศาสนาิกายโปรเตสแตนต์
- ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาสูงกว่าระดับการศึกษาเฉลี่ยของคนทั่วไปเล็กน้อย
- ส่วนใหญ่มีระดับรายได้สูงกว่าระดับรายได้เฉลี่ยของคนทั่วไปเล็กน้อย
- ส่วนใหญ่มีเหตุผลทางศาสนาเป็นมูลเหตุจูงใจสำคัญที่ไม่ส่งลูกไปโรงเรียน ตามด้วยเหตุผลอื่นๆ เช่น เพื่อดูแลคุณภาพการเรียนของลูกด้วยตนเอง เพื่อปกป้องลูกจากอิทธิพลกลุ่มเพื่อน เพื่อให้มีเวลาอยู่กับลูกมากขึ้น เป็นต้น

กรณีตัวอย่างครอบครัว Home School ที่ค่อนข้างยากจนแต่ก็สามารถฝ่าฟันมาได้นั้นก็มิใช่ แล้วยังได้เงินอุดหนุนจากรัฐบาลในภายหลังด้วยซ้ำ ดังเช่นตัวอย่างครอบครัวชาวนาครอบครัวหนึ่งในรัฐอัลเบอร์ตา ในประเทศแคนาดาที่ได้ตัดสินใจนำลูกทั้ง 5 คนออกจากโรงเรียนมาสอนเองอยู่กับบ้านทั้งที่ไม่มีรายได้อะไรมา สามเป็นชานาที่มีที่ทำกินเพียง 5 เอเคอร์ ส่วนภรรยาเป็นแม่บ้าน โดยสามียังต้องหารายได้พิเศษด้วยการขับรถแท็กซี่ตอนกลางคืนอีกด้วย ซึ่งเหตุผลที่ครอบครัวนี้ตัดสินใจนำลูกออกจากระบบโรงเรียนก็เป็นเหตุผลง่ายๆ นั่นคือความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อ “วัฒนธรรมจานด่วน” (fast-food culture) ในโรงเรียน ตลอดจนความต้องการที่จะมีเวลาอยู่กับลูกมากขึ้น

แต่ความโชคดียของครอบครัวนี้ก็คือหลังจากเริ่มต้นสอนลูกอยู่กับบ้านมาตั้งแต่ปี 1985 ต่อมาในปี 1988 รัฐอัลเบอร์ตาดำเนินการแก้ไขกฎหมาย School Act ในปี 1988 ยอมรับการจัด Home School อย่างเป็นทางการ โดยครอบครัวนี้สามารถนำชื่อลูกๆ ไปขึ้นทะเบียนกับโรงเรียนในพื้นที่ใกล้เคียงแล้วได้รับเงินอุดหนุนจากรรกรรมการศึกษาของโรงเรียน โดยได้รับเงินอุดหนุนเหมาจ่ายเป็นเงินประมาณ 1,200 เหรียญแคนาดาต่อบุตรหนึ่งคนต่อปี⁵

นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าสภาพครอบครัว Home school ส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวที่อยู่กันครบทั้งพ่อแม่เพื่อช่วยกันเลี้ยงดูให้การศึกษาแก่ลูกของตนก็ตาม แต่ก็มีคู่มือการจัด Home school หลายเล่มที่ให้

คำแนะนำแก่คุณพ่อ หรือคุณแม่ที่เป็น “ผู้ปกครองเดี่ยว” (Single Parent) ที่อยากจะรับผิดชอบการสอน ของลูกเองด้วยก็สามารถจัด Home School ได้เช่นกัน แม้จะมีข้อจำกัดอยู่บ้างก็ตาม

เพราะหัวใจของความสำเร็จในการจัด Home school นั้นขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่น การวางแผนจัด ระบบ และการหาแหล่งสนับสนุนเป็นปัจจัยสำคัญด้วย ในกรณีคุณพ่อหรือคุณแม่ที่เป็นหม้ายหรือหย่าร้างที่ต้องดูแลรับผิดชอบแต่ผู้เดียวนั้น ก็มีความเป็นไปได้หลายต่อหลายทางเช่นกันในการจัด Home school ให้ลูก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการทำงานตลอดจนช่วงอายุของลูก⁶

- บางคนที่เป็นเจ้าของกิจการของตนเอง เช่น เป็นเจ้าของร้านหรือเจ้าของสวน เจ้าของไร่ที่สามารถ “จัดเวลา” ให้ลูกได้อย่างยืดหยุ่น การจัด home school ก็จะเป็นไปได้ง่ายขึ้น มีหน้าซำลูกอาจช่วยกิจการได้มากขึ้นด้วยซ้ำ
- บางคนโชคดี อยู่ในที่ทำงานที่กั้นเองน้อย อาจนำลูกมาที่ทำงานด้วยก็ได้ หรืออาจฝากญาติผู้ใหญ่ หรือ ครอบครัวที่คุ้นเคยกันช่วยดูแลบ้าง โดยคุณพ่อหรือคุณแม่หาทางจัดระบบให้มีเวลา “นอก” อย่างพอเพียงเพื่อสอนหนังสือลูก
- บางคนทำงานบางลักษณะอาจหาทาง “ทำงานระยะไกล” จากที่บ้าน (Home-based Work) โดยอาศัยความช่วยเหลือของคอมพิวเตอร์ E-mail โทรศัพท์ โทรสาร ฯลฯ เพื่อให้มีเวลาอยู่กับลูกมากขึ้น
- บางคนอาจใช้วิธีจ้างนิสิตนักศึกษาที่ไว้ใจมาทำหน้าที่ครูของลูกโดยคุณพ่อหรือคุณแม่ ทำหน้าที่ “ครูใหญ่” ตอนเย็น ๆ หลังกลับมาจากทำงาน หรือหากที่บ้านมีห้องเหลือก็ให้นิสิต นักศึกษาผู้นั้นอยู่ด้วยเลย โดยแลกค่าเช่ากับการทำหน้าที่ดูแลลูกให้
- และบางคนอาจขอความช่วยเหลือจากครอบครัว Home School บางครอบครัวที่รู้จักและเข้าใจกันให้ช่วยรับลูกของตนไปเรียนด้วย

จากลักษณะกลุ่มพ่อแม่ดังกล่าว นับเป็นข้อคิดที่ดีในการนำเรื่อง Home School มาเผยแพร่ในประเทศไทย เพื่อรองรับความต้องการของกลุ่มพ่อแม่ที่หลากหลาย อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่กำลังจะประกาศใช้ในอีกไม่นานนี้ มีแนวโน้มที่จะให้สิทธิ์พ่อแม่ในเรื่องนี้ก็ตามแต่การจัด Home School ในบ้านเราก็คงแก่ขยายตัวไปได้อย่างช้าๆ โดยกลุ่มครอบครัวกลุ่มเล็กๆบางกลุ่มที่มีความพร้อมเท่านั้น

ลักษณะความเชื่อที่แตกต่างกับวิถีทาง Home School

จากลักษณะความเชื่อทางศาสนาที่เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญประการหนึ่งในสังคมตะวันตก ที่ผลักดันให้พ่อแม่ก้าวเข้ามาจัด Home school นั้น ทำให้มีผลต่อลักษณะการจัด Home School ที่ตามมาด้วย โดยอาจได้จำแนกกลุ่มพ่อแม่ Home School เป็น 2 ประเภท คือ

- กลุ่ม “อุดมคตินิยม” (Ideologues) ซึ่งมีแนวโน้มจะเป็นกลุ่มที่เคร่งศาสนา โดยกลุ่มนี้มีความต้องการหลักในการนำลูกออกจากโรงเรียนก็เพื่อขจัด “มลพิษ” จากโรงเรียนที่อาจกระทบหรือแปดเปื้อนความเชื่อและค่านิยมทางศาสนาของครอบครัว ส่วนในวิถีทางการจัดการเรียนการสอนในบ้านของพ่อแม่กลุ่มนี้นั้น ก็มักจัดแบบ “โรงเรียน” ทั่วไปนั่นเอง ก็มีโครงสร้างหลักสูตรชัดเจน เน้นเนื้อหาวิชาซึ่งก็ไม่ต่างจากโรงเรียนทั่วไปเท่าใดนัก กล่าวอีกนัยหนึ่งคือพ่อแม่กลุ่มนี้ไม่ได้เน้นว่าจะต้องมีหลักสูตรพิเศษหรือหาแต่ประการใด ขอแต่เพียงให้ลูกออกจากสภาพแวดล้อมที่ “เป็นพิษ” ในโรงเรียนมาก็พอแล้ว ที่เหลือพ่อแม่ก็ใช้หลักสูตรเนื้อหาวิชาทั่ว ๆ ไปมาสอนนั่นเอง⁷
- กลุ่ม “การเรียนรู้นิยม” (Pedagogues) ซึ่งมีแนวโน้มจะเป็นกลุ่มพ่อแม่ที่ไม่เชื่อในวิธีการจัดการศึกษาของโรงเรียน ที่เน้นครูและหลักสูตรเป็นศูนย์กลางจนล้มธรรมชาติและศักยภาพของเด็กแต่ละคน พ่อแม่กลุ่มนี้เชื่อการ “ไปโรงเรียน” ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ “การเรียนรู้” เพราะการเรียนรู้ที่แท้จริงจะเกิดจากชีวิตจริงที่เด็กเป็นผู้ค้นหาและค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง พ่อแม่กลุ่มนี้จึงมีแนวโน้มที่จัดหาหลักสูตรที่ยืดหยุ่นหลากหลายกว่าพ่อแม่กลุ่มแรกมาก โดยเน้นให้เด็กเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย สาระ ตลอดจนการประเมินความสำเร็จในการเรียนด้วยตนเอง⁸

อย่างไรก็ตามแม้จะมีความแตกต่างในการจัด Home School จากฐานความเชื่อที่ต่างกันก็ตาม แต่งานวิจัยบางชิ้นชี้ว่าไม่มีความแตกต่างต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของเด็กแต่อย่างใด ระหว่างพ่อแม่ที่จัด Home School ทั้งแบบอนุรักษนิยมที่มีโครงสร้างเนื้อหาชัดเจน กับกลุ่มเสรีนิยมที่เน้นโครงสร้างน้อยกว่า⁹

นอกจากนี้ กระแสการพัฒนาแนวคิดใหม่ ๆ การศึกษาในปัจจุบันที่เน้นเรื่องเด็กเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ (Child – Centered Learning) ก็ค่อย ๆ ลดความแตกต่างเชิงแนวคิดของพ่อแม่ลงได้มาก ปัจจุบันแนวโน้มการจัด Home School จึงค่อนข้างเอียง ไปทางเสรีนิยมมากยิ่งขึ้น¹⁰

เงื่อนไขความสำเร็จของการเป็นพ่อแม่ Home School

โดยสรุปแล้ว ลักษณะพ่อแม่ Home School นั้นมิได้หลากหลาย แทบจะไม่มีข้อจำกัดที่ตายตัวว่า จะต้อง “มีพร้อม” ทุกเรื่องจึงจะจัด Home School ได้ ข้อสำคัญที่สุด คือ “ใจ” ของพ่อแม่ผู้นั้นเองว่ามุ่งมั่นเพียงใด

ความมุ่งมั่นและเอาใจใส่ของพ่อแม่ที่มีต่อลูกนั้นจะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่จะชี้วัดความสำเร็จของ Home School ในกรณีศึกษา Home School ของครอบครัวเกษตรกรครอบครัวหนึ่งในสหรัฐอเมริกา เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้บันทึกเรื่องราวนี้ได้สะท้อนถึงความเอาใจใส่และความ “ละเอียดอ่อน” ในการเป็น “ครูของลูก” ของแม่ผู้หนึ่งได้อย่างกระชับชัด

“....วันอาทิตย์วันหนึ่ง ผมได้ไปเยี่ยมครอบครัว Home School หนึ่งที่ฟาร์มของเขา ผมรู้สึกทึ่งมากกับความเฉลียวฉลาดและความเรียบร้อยของลูกวัย 4 ขวบของเขา....

.....ไม่นานผมก็เข้าใจถึงเคล็ดลับเบื้องหลังความเก่งและความน่ารักของหนูน้อยคนนี้ ผมสังเกตเห็นตอนหนึ่งขณะที่แม่ของเขากำลังล้างจานกองโตอยู่ในครัว พ่อหนูคนนี้ก็เดินถือหนังสือเล่มหนึ่งเข้าไปสะกิดขาพร้อมกับถามว่า “แม่จ๋า...เล่าเรื่องในรูปนี้ให้หนูฟังหน่อยซี”

....ท่ามกลางความประหลาดใจของผม ผมเห็นคุณแม่ท่านนี้ปิดก๊อกน้ำ ล้างและเช็ดมือจนสะอาด ลากเก้าอี้มาตัวหนึ่งแล้วก็จับลูกชายนั่งบนตัก จากนั้นก็เริ่มเล่าเรื่องในภาพนั้นสัก 10 นาที จนพ่อหนูพอใจและกระโดดจากตัวไปเล่นต่อ...

.....ก่อนกลับผมเข้าไปกล่าวชมคุณแม่ที่ยอมทิ้งงานชามกองโตมาตอบคำถามเล็กน้อย ๆ ของลูก โดยผมกล่าวว่า “ถ้าเป็นคุณแม่คนอื่นคงจะพูดว่า เดียวก่อนนะลูก ให้แม่ล้างจานให้เสร็จก่อน” คุณแม่ท่านนี้จึงตอบผมว่า “ฉันคิดว่าฉันคงจะมีงานชามกองโตเช่นนี้ให้ล้างทุกวันไปจนชั่วชีวิต แต่คำถามเรื่องนั้นจากลูกฉันอาจจะไม่มีโอกาสได้ยินอีกแล้ว”.....ขอบคุณพระเจ้าที่มีพ่อแม่ที่ใส่ใจและให้เวลาลูกได้เสมอเช่นนี้..... ¹¹

ความ “ใส่ใจ” นี้กระมังที่น่าจะเป็นบทเรียนบทแรกที่พ่อแม่พึงตระหนักและเตือนตนเองอยู่เสมอเพื่อการก้าวไปทำหน้าที่ครูของลูกได้อย่างเต็มประสิทธิภาพและสร้างสรรค์การเรียนรู้ที่สมบูรณ์ให้แก่ลูก

ในคู่มือการจัดโรงเรียนในบ้านเล่มหนึ่ง¹² ได้พูดถึงเคล็ดลับความสำเร็จของการเป็นพ่อแม่ Home School ไว้ที่น่าสนใจว่าน่าจะประกอบด้วยเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ รวม 6 ประการ ได้แก่

- ความสัมพันธ์ในครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้นระหว่างพ่อแม่ลูก การ “พูดจา” กันได้ตรงๆ ทุกเรื่อง แม้มยามที่มีความคิดขัดแย้งกันก็ตาม นอกจากนี้ความสัมพันธ์ที่ดียังนำไปสู่การสนับสนุนซึ่งกันและกันระหว่างพ่อแม่ในการจัด Home School อีกด้วย
- สิ่งแวดล้อมในบ้านมีลักษณะกระตุ้นการเรียนรู้ เช่นการสะสมหนังสือประเภทต่างๆ ที่หลากหลาย การมีมุมอ่านหนังสือที่สบายๆ สำหรับทุกคนในบ้าน
- การมีจิตมุ่งมั่นอันแน่วแน่ของพ่อแม่ที่จะทำหน้าที่ “ครูของลูก”
- การมีระเบียบวินัย และความสามารถในการเรียนรู้ของพ่อแม่เองเป็นสิ่งสำคัญ เช่นการปฏิเสธภาระงานอื่นๆ หรือการรับโทรศัพท์ระหว่างวัน เพื่อให้การสอนไม่ถูกรบกวนหรือขัดจังหวะ พ่อแม่บางรายถึงกับต้องซื้อเครื่องตอบรับโทรศัพท์อัตโนมัติ เพื่อให้มีเวลาสอนลูกระหว่างวันอย่างเต็มที่ นอกจากนี้การที่พ่อแม่มีความตั้งใจศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับการสอนอย่างสม่ำเสมอก็มีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ประสบความสำเร็จในการจัด Home School เช่นกัน

- การมี “กลุ่มสนับสนุน” ไม่ว่าจะเป็นเพื่อน ญาติ หรือกลุ่มพ่อแม่ Home School ด้วยกันที่คอยให้ทั้งกำลังใจ กำลังใจ และกำลังความคิดแก่กัน
- ความใจกว้างเปิดรับข้อชี้แนะจากใครๆ ของพ่อแม่เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้พ่อแม่พัฒนาการเรียนการสอนไปได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่าพ่อแม่ Home School นั้น ไม่ต้องถึงกับร่ำรวยหรือความรู้สูงจึงจะทำได้ ขอแต่เพียง “มีใจ” และ “มีเวลา” ผนวกกับสัมพันธภาพและการมีระเบียบวินัยที่ดีในครอบครัวก็ช่วยให้สามารถจัดโรงเรียนในบ้านที่ดีและมีคุณค่าสำหรับลูกๆ ได้

คุณภาพของโรงเรียนในบ้านที่แต่ละครอบครัวจัดขึ้นนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับ
“เปลือก” ในแง่ความร่ำรวย ระดับการศึกษาหรือคุณวุฒิวิชาครูของพ่อแม่ แต่ขึ้นอยู่กับ
กับ “แก่น” นั่นคือความรัก ความเข้าใจ และความมุ่งมั่นที่จะเป็นครูที่ดีของคุณ

เชิงอรรถที่ 3

- 1 Home School Legal Defense Association (HSLDA). Home Education Across the United States California : HSLDA, 1999.
- 2 Klicka, C. The Right to Home School, P. 2.
- 3 HSLDA Home Education Across the United States, ว่างแล้ว
- 4 Rieseberg, R.L. “Home Learning, Technology, and Tomorrow’s Workplace” TECHNOS 4(1), pp. 12-17. และ Lines, P. “An Overview of Home Instruction” Phi Delta Kappan 18(7), March 1987, pp. 510-17.
- 5 Nikiforuk, A. If Learning Is So Natural, Why Am I Going To School?, pp. 120-22.

- 6 Griffith, M. The Homeschooling Handbook, pp. 208-210.
- 7 Van Galen, J.A. “Ideologues and Pedagogues : Parents who Teach Their children at Home.”
In Van Galen, J.A. and Pitman, M.A. Home Schooling : Political, Historical, and Pedagogical
Perspective, pp.63-76.
- 8 เรื่องเดียวกัน
- 9 เรื่องเดียวกัน, pp.74-75.
- 10 Lyman, I. Homeschooling : Back to the Future ? Cato Institute Policy Analysis Series No.
294, 7 January 1998.
- 11 Gorder, C. Home School : An Alternative, p. 80.
- 12 Bell, D. The Ultimate Guide to Homeschooling, pp. 53-61.